7.3 Позовне провадження: практичні проблеми розгляду і вирішення цивільних справ

Поняття, сутність та значення позовного провадження

Позовне провадження є основною та найбільш поширеною формою цивільного судочинства, у межах якої суд розглядає і вирішує спори про право між сторонами. Саме через позовне провадження здійснюється судовий захист порушених, невизнаних або оспорюваних цивільних прав, свобод чи інтересів.

Нормативну основу позовного провадження становлять положення Цивільного процесуального кодексу України, зокрема стаття 19, яка визначає юрисдикцію цивільних судів.

«Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин…»

(частина перша статті 19 ЦПК України)

Таким чином, позовне провадження охоплює переважну більшість приватноправових спорів.

Місце позовного провадження у системі цивільного судочинства

ЦПК України передбачає декілька форм цивільного судочинства, серед яких позовне провадження є базовим.

«Цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку:

1. *позовного провадження (загального або спрощеного);*
2. *наказного провадження;*
3. *окремого провадження»*

(частина друга статті 19 ЦПК України)

Отже, позовне провадження відрізняється від інших форм тим, що воно передбачає наявність спору між сторонами, який вирішується судом у змагальному процесі.

Сутність позовного провадження

Сутність позовного провадження полягає у розгляді судом спору між позивачем і відповідачем щодо суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу.

Процесуальною підставою виникнення позовного провадження є звернення до суду з позовом.

Стаття 4 ЦПК України встановлює загальне право на судовий захист:

«Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів».

Отже, позов є формою реалізації конституційного права на судовий захист.

Ознаки позовного провадження

Позовне провадження характеризується низкою специфічних рис.

1. **Наявність спору про право**

Позовне провадження застосовується тоді, коли існує конфлікт інтересів між сторонами.

«Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи… в межах заявлених нею вимог…»

(частина перша статті 13 ЦПК України)

Це означає, що суд не вирішує питання з власної ініціативи, а лише розглядає спір, ініційований позивачем.

2. **Наявність сторін – позивача і відповідача**

Позовне провадження передбачає участь щонайменше двох сторін із протилежними інтересами.

«Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач»

(частина перша статті 48 ЦПК України)

Позивач – особа, яка звертається за захистом, відповідач – особа, до якої пред'явлено вимоги.

3. **Змагальний характер процесу**

Позовне провадження базується на принципі змагальності.

«Цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін»

(частина перша статті 12 ЦПК України)

Сторони самостійно обґрунтовують свої позиції, подають докази і спростовують доводи опонента.

4. **Рівність сторін перед судом**

«Суд забезпечує рівність прав сторін щодо здійснення ними процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків»

(частина третя статті 12 ЦПК України)

Це означає, що жодна зі сторін не має процесуальних переваг.

5. **Розгляд справи у межах заявлених вимог**

Суд не може виходити за межі позову.

«Суд розглядає справу в межах заявлених вимог…»

(частина перша статті 13 ЦПК України)

Ця ознака відображає диспозитивний характер цивільного процесу.

6. **Ухвалення рішення, що вирішує спір по суті**

Результатом позовного провадження є судове рішення, яке визначає права та обов'язки сторін.

«Суд ухвалює рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду»

(частина перша статті 263 ЦПК України)

Рішення має обов'язкову силу і підлягає виконанню.

Значення позовного провадження

Позовне провадження має фундаментальне значення для функціонування цивільного судочинства.

1. **Основна форма судового захисту приватних прав**

Саме в межах позовного провадження вирішується більшість цивільних спорів.

2. **Гарантія реалізації права на судовий захист**

Позовне провадження є процесуальним механізмом реалізації права, закріпленого у статті 4 ЦПК України.

3. **Забезпечення змагальності та справедливості**

Наявність двох сторін із протилежними інтересами дозволяє суду всебічно дослідити обставини справи.

4. **Відновлення порушених прав і встановлення правової визначеності**

Судове рішення встановлює остаточну правову позицію щодо спірних правовідносин.

5. **Запобігання самоуправству і правовим конфліктам**

Судовий розгляд замінює позасудові способи вирішення спорів силовими чи неправомірними методами.

Узагальнення

Отже, позовне провадження є центральною формою цивільного судочинства, призначеною для розгляду спорів про право між позивачем і відповідачем. Воно ґрунтується на принципах змагальності, рівності сторін, диспозитивності та розгляду справи в межах заявлених вимог. Позовне провадження забезпечує реалізацію права на судовий захист, відновлення порушених прав і встановлення правової визначеності у приватноправових відносинах відповідно до положень ЦПК України.

Види позовного провадження: загальне та спрощене

Цивільний процесуальний кодекс України передбачає два види позовного провадження – **загальне** та **спрощене**, які відрізняються складністю процедури, тривалістю розгляду справи, обсягом процесуальних дій і характером спору. Вибір виду провадження має важливе практичне значення, оскільки визначає процесуальну форму розгляду справи, права сторін і строки вирішення спору.

Нормативну основу становить стаття 19 ЦПК України.

«Цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку:

1. *позовного провадження (загального або спрощеного);*
2. *наказного провадження;*
3. *окремого провадження»*

(частина друга статті 19 ЦПК України)

Загальне позовне провадження

Загальне позовне провадження є основною процедурою розгляду складних цивільних справ, які потребують повноцінного судового процесу з усіма стадіями.

Стаття 274 ЦПК України встановлює:

«Справи розглядаються за правилами загального позовного провадження, якщо вони не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження»

(частина перша статті 274 ЦПК України)

Отже, загальне провадження є базовим і застосовується за замовчуванням.

Ознаки загального позовного провадження

1. **Повна процесуальна форма**

Передбачає всі стадії процесу:

- відкриття провадження;
- підготовче провадження;
- розгляд справи по суті;
- ухвалення рішення.

Завдання підготовчого провадження визначені статтею 197 ЦПК України:

«Підготовче провадження проводиться з метою забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті».

2. **Обов’язкове проведення судових засідань**

Розгляд справи здійснюється з викликом сторін.

3. **Значний обсяг доказування**

Загальне провадження використовується для складних справ, які потребують дослідження значної кількості доказів, допиту свідків, призначення експертиз тощо.

4. **Триваліші строки розгляду**

Через складність процедури розгляд справи займає більше часу.

Спрощене позовне провадження

Спрощене позовне провадження призначене для швидкого вирішення нескладних справ або справ із невеликою ціною позову.

Стаття 274 ЦПК України передбачає:

«У порядку спрощеного позовного провадження розглядаються малозначні справи»

(частина друга статті 274 ЦПК України)

Крім того, суд може застосувати спрощене провадження і до інших справ з урахуванням їх характеру.

Поняття малозначної справи

Стаття 19 ЦПК України визначає:

«Малозначними є справи, у яких ціна позову не перевищує встановленого законом розміру… а також інші справи, які суд визнає малозначними»

(частина шоста статті 19 ЦПК України)

Таким чином, критерій малозначності може бути як **об'єктивним** (ціна позову), так і **дискреційним** (оцінка суду).

Особливості спрощеного позовного провадження

1. **Спрощена процесуальна процедура**

Справа може розглядатися без проведення підготовчого провадження.

2. **Можливість розгляду без виклику сторін**

Стаття 280 ЦПК України передбачає:

«Суд може розглянути справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін… якщо інше не визначено судом».

У такому разі справа вирішується за наявними письмовими матеріалами.

3. **Скорочені строки розгляду**

Метою спрощеного провадження є оперативність судового захисту.

4. **Обмежений обсяг процесуальних дій**

Суд зазвичай не проводить складних доказових процедур, якщо вони не є необхідними.

Перехід між видами провадження

ЦПК України допускає зміну виду провадження залежно від обставин справи.

Суд може:

- перевести справу зі спрощеного провадження до загального;
- відмовитися від спрощеного провадження, якщо справа виявилася складною.

Це забезпечує гнучкість процесу.

Практичні проблеми визначення виду провадження

На практиці виникають труднощі, пов'язані з:

- неправильним визначенням малозначності справи;
- недооцінкою складності доказування;
- необхідністю допиту свідків або експертизи;
- обмеженням права сторін на усний розгляд справи.

Особливо проблемним є розгляд справи без виклику сторін, що може впливати на реалізацію принципу змагальності.

Значення розмежування загального і спрощеного провадження

Наявність двох видів позовного провадження дозволяє:

- забезпечити пропорційність процесу складності спору;
- скоротити строки розгляду нескладних справ;
- зменшити навантаження на суди;
- підвищити ефективність правосуддя;
- гарантувати повноцінний розгляд складних справ.

Узагальнення

Отже, позовне провадження у цивільному процесі здійснюється у двох формах – загальній і спрощеній. Загальне позовне провадження застосовується до складних справ і передбачає повну процесуальну процедуру, тоді як спрощене провадження призначене для малозначних або нескладних спорів і характеризується спрощеною процедурою та скороченими строками розгляду. Правильне визначення виду провадження має ключове значення для забезпечення ефективного, справедливого та своєчасного судового захисту прав особи.

Право на позов та елементи позову

Право на позов у цивільному процесі є процесуальною формою реалізації конституційного права особи на судовий захист. Цивільний процесуальний кодекс України закріплює це право у статті 4: *«Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів»*. Стаття 5 ЦПК України доповнює цю гарантію, встановлюючи, що суд, здійснюючи правосуддя, захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, а також державні й суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. Отже, право на позов є не абстрактною можливістю звернення до суду, а гарантованим законом правом ініціювати судовий розгляд для отримання судового захисту.

Поняття права на позов

У процесуальному значенні право на позов означає право заінтересованої особи подати до суду позовну заяву і вимагати розгляду спору в порядку цивільного судочинства. Це право тісно пов'язане з принципом диспозитивності. Стаття 13 ЦПК України передбачає: *«Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог…»*. Це означає, що суд не розпочинає позовне провадження з власної ініціативи: процесуальною підставою виникнення справи є саме позов.

Водночас право на позов не слід ототожнювати з обґрунтованістю позовних вимог. Особа може мати право на звернення до суду, але суд після розгляду справи може відмовити у позові, якщо вимоги не доведені або не ґрунтуються на законі. Отже, право на позов у процесуальному значенні – це право на судовий розгляд вимоги, а не гарантія її задоволення. Такий висновок випливає із системного змісту статей 4, 5, 13 і 175 ЦПК України.

Право на позов як право на звернення до суду і як право на задоволення позову

У навчальній і судовій доктрині право на позов традиційно розглядають у двох аспектах:

перше – як **право на звернення до суду**, тобто право ініціювати судовий процес;

друге – як **право на задоволення позову**, тобто право на отримання позитивного рішення за наявності належних матеріально-правових підстав.

ЦПК України прямо регулює саме перший аспект – право на звернення до суду. Другий аспект встановлюється вже під час розгляду справи по суті, коли суд оцінює наявність матеріально-правової вимоги, її доведеність та відповідність закону.

Елементи позову: загальна характеристика

ЦПК України не містить окремої статті з визначенням елементів позову, однак їх структура чітко випливає з вимог до змісту позовної заяви, визначених статтею 175 ЦПК України, а також із норм про сторони та

розпорядчі права сторін. У процесуальній теорії та практиці **до елементів позову відносять**:

- предмет позову;
- підставу позову;
- сторони позову.

Саме ці елементи дають змогу індивідуалізувати конкретний спір, відмежувати один позов від іншого, визначити межі судового розгляду та встановити, чи тотожний новий позов раніше заявленому. Таке розуміння узгоджується зі статтями 13, 48, 49 і 175 ЦПК України.

Предмет позову

Предмет позову – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, щодо якої позивач просить суд ухвалити рішення. У процесуальному документі предмет позову виявляється через зміст позовних вимог. Саме тому стаття 175 ЦПК України вимагає зазначати у позовній заяві *«зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні»*. Якщо позов подано до кількох відповідачів, закон вимагає зазначити зміст позовних вимог щодо кожного з них.

Отже, предметом позову можуть бути, наприклад:

- стягнення боргу;
- розірвання договору;
- визнання права власності;
- усунення перешкод у користуванні майном;
- відшкодування шкоди;
- визнання правочину недійсним.

Предмет позову визначає межі судового розгляду, оскільки суд відповідно до статті 13 ЦПК України розглядає справу саме в межах заявлених вимог.

Підстава позову

Підстава позову – це сукупність юридичних фактів і обставин, на яких позивач обґрунтовує свою вимогу до відповідача. У ЦПК України цей елемент прямо випливає з вимог статті 175, яка передбачає, що позовна заява повинна містити *«виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги»*, а також *«зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини»*.

Таким чином, підстава позову складається з двох взаємопов’язаних частин:

- **фактичної підстави** – конкретних обставин справи;
- **правової підстави** – посилання на норми права, якими позивач обґрунтовує свої вимоги.

ЦПК України не вимагає від позивача обов'язково наводити повну юридичну кваліфікацію спору, але якщо така кваліфікація зазначена, вона допомагає суду правильно визначити характер спірних правовідносин. При цьому саме обставини, а не лише посилання на закон, мають ключове значення для ідентифікації підстави позову.

Сторони позову

Сторони є обов'язковим елементом позову, оскільки будь-яке позовне провадження передбачає наявність щонайменше позивача і відповідача. Стаття 48 ЦПК України прямо встановлює: *«Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач»*. ***Позивачем*** є особа, яка звертається до суду за захистом свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права, а ***відповідачем*** – особа, до якої пред'явлено позовну вимогу.

Вимоги до індивідуалізації сторін також детально закріплені у статті 175 ЦПК України. Позовна заява повинна містити для ***фізичних осіб*** – ім'я, місце проживання або перебування, поштовий індекс, реєстраційний номер облікової картки платника податків або серію і номер паспорта, якщо такі дані відомі позивачу; для ***юридичних осіб*** – повне найменування, місцезнаходження, поштовий індекс та ідентифікаційний код. Таке детальне нормативне регулювання пояснюється тим, що без належного визначення сторін неможливо ані відкрити провадження, ані забезпечити належне повідомлення учасників справи, ані ухвалити виконуване судове рішення.

Розпорядчі права сторін і їх зв'язок з елементами позову

Особливе значення для розуміння елементів позову має стаття 49 ЦПК України, яка закріплює ***спеціальні процесуальні права сторін***. Зокрема, позивач має право відмовитися від позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, а також змінити предмет або підставу позову до закінчення підготовчого засідання, а у спрощеному провадженні – не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання. Відповідач має право визнати позов, а також подати зустрічний позов у строки, встановлені ЦПК України.

Це має принципове значення, оскільки прямо підтверджує, що предмет і підстава позову є самостійними процесуальними категоріями: закон не лише визнає їх існування, а й прямо дозволяє їх зміну у встановленому порядку. Водночас зміна предмета або підстави позову впливає на межі розгляду справи і може змінити весь предмет доказування.

Практичні проблеми визначення предмета і підстав позову

На практиці однією з найпоширеніших процесуальних проблем є нечітке формулювання предмета позову. Наприклад, позивач викладає обставини справи, але не визначає конкретний спосіб захисту або формулює вимогу надто загально. У такому випадку суд стикається з труднощами при відкритті провадження і визначенні меж розгляду спору. Саме тому стаття 175 ЦПК України вимагає чітко вказувати зміст позовних вимог і спосіб захисту.

Іншою проблемою є змішування підстави позову з доказами або з правовою аргументацією. ***Підстава позову*** – це насамперед обставини, на яких

ґрунтується вимога, тоді як докази лише підтверджують ці обставини. Через це правильне формулювання підстави позову має безпосередній вплив на предмет доказування і подальшу можливість задоволення позову.

Значення правильного визначення права на позов та елементів позову

Правильне визначення права на позов та елементів позову має ключове значення для всього позовного провадження, оскільки воно:

- забезпечує реалізацію права на судовий захист;
- дозволяє суду правильно відкрити провадження;
- визначає межі розгляду справи;
- впливає на предмет доказування;
- дає змогу відмежувати один позов від іншого;
- має значення для вирішення питань тотожності позовів і недопущення повторного розгляду спору.

У процесуальному сенсі саме предмет, підстава і сторони утворюють індивідуальність конкретного позову.

Узагальнення

Отже, право на позов у цивільному процесі є закріпленим у статтях 4 і 5 ЦПК України правом особи звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Позов як процесуальна форма такого звернення індивідуалізується через свої елементи – предмет, підставу та сторони, зміст яких випливає насамперед зі статей 48, 49, 13 і 175 ЦПК України. Правильне визначення цих елементів є необхідною умовою належного відкриття провадження, повного і своєчасного розгляду справи та законного вирішення цивільного спору.

Форма і зміст позовної заяви. Порядок її подання до суду

Форма і зміст позовної заяви є ключовими процесуальними передумовами відкриття позовного провадження. Саме через подання позовної заяви реалізується право особи на звернення до суду, гарантоване статтею 4 ЦПК України. Закон встановлює детальні вимоги до структури, реквізитів і додатків до позову, оскільки від їх дотримання залежить можливість суду розглянути справу по суті.

Форма позовної заяви

Цивільний процесуальний кодекс України передбачає письмову форму позовної заяви. Відповідно до статті 175 ЦПК України:

«Позовна заява подається в письмовій формі».

Водночас закон допускає подання позову в електронній формі через підсистему «Електронний суд», що випливає із загальних положень

процесуального законодавства щодо електронного судочинства (стаття 14 ЦПК України). Таким чином, письмова форма охоплює як паперовий документ, так і електронний документ, підписаний кваліфікованим електронним підписом.

Належна форма позову забезпечує можливість ідентифікації заявника, змісту вимог, доказів і процесуального статусу учасників справи.

Зміст позовної заяви

Стаття 175 ЦПК України встановлює вичерпний перелік відомостей, які обов'язково повинні міститися у позовній заяві.

«Позовна заява повинна містити:

1. *найменування суду, до якого подається заява;*
2. *повне найменування або ім'я сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження або місце проживання чи перебування, поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи (за наявності) чи номер і серію паспорта… відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти;*
3. *зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці;*
4. *зміст позовних вимог…;*
5. *виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;*
6. *зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини;*
7. *відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору…;*
8. *перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви…;*
9. *попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат…;*
10. *підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову до цього самого відповідача…».*

Ці вимоги мають **імперативний характер**. Вони спрямовані на те, щоб суд одразу міг:

- визначити сторони спору;
- встановити предмет і підставу позову;
- оцінити юрисдикцію і підсудність;
- перевірити наявність доказів;
- забезпечити належне повідомлення учасників справи;
- вирішити питання про відкриття провадження.

Особливо важливим є чітке формулювання позовних вимог, оскільки саме вони визначають межі розгляду справи відповідно до статті 13 ЦПК України.

Додатки до позовної заяви

Окрім змісту, закон встановлює **обов'язок** додати до позову відповідні документи. Стаття 177 ЦПК України передбачає:

«До позовної заяви додаються:

1. *її копії та копії всіх документів… відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб;*
2. *документ, що підтверджує сплату судового збору…;*
3. *документи, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги;*
4. *докази, що підтверджують вжиття заходів досудового врегулювання спору – якщо це передбачено законом;*
5. *довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження представника;*
6. *інші документи, необхідні для вирішення питання про відкриття провадження».*

Таким чином, позовна заява повинна бути не лише формально правильно оформлена, а й належно документально обґрунтована. Ненадання обов'язкових документів є процесуальною перешкодою для відкриття провадження.

Порядок подання позовної заяви

Позов подається до суду першої інстанції відповідно до правил юрисдикції та підсудності, встановлених ЦПК України. Заява **може бути подана**:

- безпосередньо до канцелярії суду;
- поштовим відправленням;
- в електронній формі через систему електронного суду.

Після надходження позову суд перевіряє його відповідність вимогам закону. За результатами перевірки суддя вирішує питання про відкриття провадження.

Стаття 187 ЦПК України встановлює:

«Суддя відкриває провадження у справі, якщо позовна заява подана з додержанням вимог цього Кодексу».

Отже, відкриття провадження є підтвердженням того, що позов відповідає процесуальним вимогам і може бути розглянутий по суті.

Наслідки недотримання вимог до позову

Якщо позовна заява подана з порушенням вимог статей 175 і 177 ЦПК України, суд не відкриває провадження одразу, а застосовує спеціальні процесуальні механізми.

Стаття 185 ЦПК України передбачає:

«Якщо позовна заява подана без додержання вимог, встановлених статтями 175 і 177 цього Кодексу, суддя постановляє ухвалу про залишення заяви без руху…».

У такій ухвалі суд встановлює ***строк для усунення недоліків***. Якщо позивач усуне їх у визначений строк, позов вважається поданим у день первісного подання.

Якщо ж недоліки не усунуті, заява повертається заявнику. Це прямо передбачено статтею 185 ЦПК України.

Крім того, у випадках, визначених статтею 186 ЦПК України, суд може одразу повернути позовну заяву, зокрема якщо:

- справа не підсудна цьому суду;
- заяву подано недієздатною особою;
- заяву підписано особою, яка не має повноважень;
- позивач до відкриття провадження подав заяву про її відкликання.

Повернення позову не позбавляє особу права повторно звернутися до суду після усунення відповідних перешкод.

Значення належної форми і змісту позову

Дотримання вимог до форми і змісту позовної заяви має фундаментальне значення для всього позовного провадження, оскільки:

- забезпечує реалізацію права на доступ до правосуддя;
- дозволяє суду встановити предмет і підставу спору;
- визначає учасників процесу;
- дає змогу правильно застосувати правила підсудності;
- забезпечує процесуальну рівність сторін;
- запобігає зловживанню правом на звернення до суду.

Фактично позовна заява є процесуальною «рамкою» майбутнього судового розгляду.

Узагальнення

Отже, позовна заява – це основний процесуальний документ, з якого починається позовне провадження. Її форма і зміст детально регламентовані статтями 175 і 177 ЦПК України, а порядок перевірки та відкриття провадження – статтями 185–187 цього Кодексу. Дотримання встановлених вимог є обов'язковою умовою реалізації права на судовий захист і належного функціонування цивільного судочинства.

Відкриття провадження у справі та процесуальні наслідки недотримання вимог до позову

Відкриття провадження у справі є самостійною стадією цивільного процесу, на якій суд перевіряє, чи відповідає подана позовна заява вимогам закону, чи належить спір до юрисдикції цього суду, чи дотримано правил підсудності, а також чи відсутні перешкоди для розгляду справи по суті. Саме на цій стадії вирішується питання, чи буде розпочато судовий розгляд, чи позовну заяву слід залишити без руху, повернути або відмовити у відкритті провадження.

Нормативною основою цього інституту є насамперед статті **185–187 Цивільного процесуального кодексу України**.

Загальне значення стадії відкриття провадження

Стадія відкриття провадження виконує декілька важливих функцій:

- фільтраційну – перевірка дотримання процесуальних вимог до позову;
- юрисдикційну – перевірка належності спору до цивільного судочинства;
- організаційну – визначення виду позовного провадження, складу учасників, строків подання заяв по суті справи;
- гарантійну – забезпечення права особи на доступ до суду за умови дотримання встановленої законом процедури.

Суд не може перейти до розгляду справи по суті, поки не буде вирішено питання про відкриття провадження.

Перевірка позовної заяви судом

Після надходження позовної заяви суд перевіряє, чи відповідає вона вимогам:

- **статті 175 ЦПК України** – щодо форми і змісту позовної заяви;
- **статті 177 ЦПК України** – щодо документів, які додаються до позову;
- правилам юрисдикції та підсудності;
- іншим процесуальним вимогам.

ЦПК України встановлює:

«Суддя відкриває провадження у справі, якщо відсутні підстави для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження у справі.»

(частина перша статті 187 Цивільного процесуального кодексу України)

Отже, відкриття провадження є можливим лише за умови, що суд не виявив **жодної із процесуальних перешкод**, прямо передбачених законом.

1. Залишення позовної заяви без руху

Одним із найпоширеніших процесуальних наслідків недотримання вимог до позову є **залишення позовної заяви без руху**.

Стаття 185 ЦПК України передбачає:

«Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 цього Кодексу, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху.»

(частина перша статті 185 Цивільного процесуального кодексу України)

Це означає, що залишення без руху застосовується саме тоді, коли позов має **усувні недоліки**, пов'язані з його формою, змістом або додатками.

Типові підстави для залишення без руху

На практиці до таких підстав належать:

- відсутність у позові обов'язкових реквізитів, передбачених статтею 175 ЦПК України;
- невизначеність або нечіткість позовних вимог;
- відсутність викладу обставин, якими обґрунтовуються вимоги;
- ненадання доказів сплати судового збору;
- ненадання копій позову та документів для інших учасників справи;
- ненадання документів, що підтверджують повноваження представника;
- відсутність попереднього розрахунку судових витрат;
- відсутність підтвердження про неподання іншого тотожного позову.

Зміст ухвали про залишення позову без руху

Стаття 185 ЦПК України встановлює:

«В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення…»

(частина друга статті 185 Цивільного процесуального кодексу України)

Таким чином, суд зобов'язаний:

- чітко вказати, які саме недоліки виявлено;
- пояснити, як їх необхідно усунути;
- встановити строк для усунення.

Строк для усунення недоліків не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали.

Наслідки усунення недоліків

Стаття 185 ЦПК України передбачає:

«Якщо позивач у встановлений судом строк виконає вимоги, визначені статтями 175 і 177 цього Кодексу, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду.»

(частина третя статті 185 Цивільного процесуального кодексу України)

Це положення має принципове значення, оскільки:

- зберігає первісну дату подання позову;
- важливе для обчислення строків позовної давності;
- гарантує, що формальні недоліки не позбавляють особу права на судовий захист.

Наслідки неусунення недоліків

«Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві.» (частина четверта статті 185 Цивільного процесуального кодексу України)

Отже, неусунення недоліків трансформує стадію залишення без руху у повернення позовної заяви.

2. Повернення позовної заяви

Повернення позовної заяви є більш суворим процесуальним наслідком, ніж залишення без руху. Воно застосовується у випадках, коли:

- недоліки не були усунуті;
- існують інші обставини, які виключають можливість відкриття провадження без повторного звернення особи.

Стаття 186 ЦПК України містить перелік таких підстав.

Підстави для повернення позовної заяви

ЦПК України передбачає, що суддя повертає позовну заяву, якщо:

«1) позивач не усунув недоліки позовної заяви, яку залишено без руху;
2) заяву подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності;
3) заяву не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати;
4) до постановлення ухвали про відкриття провадження від позивача надійшла заява про врегулювання спору або про відкликання позовної заяви;
5) позов подано з порушенням правил об'єднання позовних вимог...;
6) відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави...»
(частина четверта статті 185 Цивільного процесуального кодексу України)

Правове значення повернення позову

Повернення позовної заяви означає, що провадження у справі не відкривається, а судовий процес фактично не розпочинається.

Разом із тим повернення позову **не позбавляє права повторного звернення до суду** після усунення відповідних перешкод.

ЦПК України прямо встановлює:

«Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню до суду… після усунення обставин, що стали підставою для її повернення.»

(частина сьома статті 185 Цивільного процесуального кодексу України)

3. Відмова у відкритті провадження у справі

На відміну від повернення позову, **відмова у відкритті провадження** означає, що спір взагалі не може бути розглянутий судом у порядку цивільного судочинства або що існує юридична перешкода для повторного розгляду тієї самої справи.

Стаття 186 ЦПК України встановлює:

«Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

1. *заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;*
2. *є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду… між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;*
3. *у провадженні цього чи іншого суду є справа… між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;*
4. *є рішення третейського суду…;*
5. *настала смерть фізичної особи або припинено юридичну особу… якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.»*

(частина перша статті 186 Цивільного процесуального кодексу України)

Відмінність відмови у відкритті провадження від повернення позову

Ці інститути мають різну правову природу.

Повернення позову пов’язане переважно з процесуальними недоліками або технічними перешкодами, які можна усунути.

Відмова у відкритті провадження пов’язана з фундаментальною неможливістю розгляду справи у цивільному процесі або з наявністю вже вирішеного чи тотожного спору.

Тому у випадку відмови у відкритті провадження повторне звернення з тим самим позовом, як правило, є неможливим.

4. Відкриття провадження у справі

Якщо суд не виявив підстав для залишення позову без руху, повернення чи відмови у відкритті провадження, він відкриває провадження у справі.

Стаття 187 ЦПК України встановлює:

«Про відкриття провадження у справі суд постановляє ухвалу.»

(частина друга статті 187 Цивільного процесуального кодексу України)

Зміст ухвали про відкриття провадження

Ухвала про відкриття провадження повинна містити низку важливих відомостей, зокрема:

- найменування суду;
- ім'я або найменування сторін;
- короткий зміст позовних вимог;
- вид позовного провадження;
- дату, час і місце судового засідання (якщо справа розглядається з викликом сторін);
- строк для подання відзиву;
- інші процесуальні вказівки.

Стаття 187 ЦПК України передбачає, що суд в ухвалі визначає, за правилами якого провадження буде розглядатися справа – загального чи спрощеного.

Визначення виду позовного провадження

Одночасно з відкриттям провадження суд повинен визначити вид позовного провадження.

Це випливає зі статті 187 ЦПК України у взаємозв'язку зі статтями 19 і 274 ЦПК України.

Таким чином, вже на стадії відкриття провадження суд вирішує питання про:

- складність справи;
- доцільність спрощеного або загального провадження;
- подальшу процесуальну модель розгляду.

Направлення копій документів учасникам справи

Після відкриття провадження суд забезпечує реалізацію принципу змагальності та рівності сторін через направлення процесуальних документів іншим учасникам.

Відповідачеві надсилаються:

- копія ухвали про відкриття провадження;
- копія позовної заяви;
- копії доданих до неї документів.

Це необхідно для того, щоб відповідач міг підготувати відзив і належним чином реалізувати право на захист.

Практичні проблеми застосування інституту відкриття провадження

На практиці ця стадія породжує низку проблем.

1. Надмірний формалізм при оцінці позову

Іноді суди занадто формально підходять до оцінки позовної заяви, залишаючи її без руху через несуттєві недоліки, що може ускладнювати доступ до правосуддя.

2. Нечітке розмежування між поверненням позову і відмовою у відкритті провадження

На практиці трапляються випадки, коли суди помилково застосовують один інститут замість іншого.

3. Проблеми визначення юрисдикції

Однією з найтиповіших підстав для відмови у відкритті провадження є висновок суду про те, що спір підлягає розгляду в іншому судочинстві. Саме тут виникає найбільше практичних помилок.

4. Невизначеність позовних вимог

Нечітке формулювання предмета позову часто стає причиною залишення позову без руху.

5. Недоліки електронного подання позовів

У сучасній практиці додаткові труднощі виникають при поданні позовів в електронній формі – щодо електронного підпису, належного сканування документів, підтвердження повноважень представника тощо.

Значення цієї стадії для всього позовного провадження

Стадія відкриття провадження має фундаментальне значення, оскільки саме вона:

- визначає можливість розгляду справи по суті;
- окреслює подальшу процесуальну форму;
- забезпечує законність початку процесу;
- запобігає розгляду справ, які не підлягають цивільному судочинству;
- гарантує сторонам дотримання принципу правової визначеності.

Узагальнення

Отже, відкриття провадження у справі є самостійною і надзвичайно важливою стадією цивільного процесу, на якій суд перевіряє відповідність позовної заяви вимогам закону та вирішує питання про можливість подальшого розгляду справи. У разі недотримання вимог до позову закон передбачає три основні процесуальні наслідки: залишення позову без руху, повернення позовної заяви та відмову у відкритті провадження. Їх правильне застосування відповідно до статей 185–187 ЦПК України забезпечує баланс

між доступом до правосуддя і необхідністю дотримання належної процесуальної форми.

Підготовче провадження у позовному процесі

Підготовче провадження є самостійною стадією загального позовного провадження, метою якої є створення процесуальних умов для правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті. Воно не є формальністю: саме на цій стадії суд уточнює предмет спору, склад учасників, заперечення, обставини, які підлягають доказуванню, і вирішує питання щодо доказів та порядку подальшого розгляду справи. ЦПК України прямо присвячує цій стадії главу 3, а завдання та строк підготовчого провадження визначає у статті 189.

Нормативна основа і місце підготовчого провадження у структурі позовного процесу

Підготовче провадження застосовується саме у **загальному позовному провадженні**. Це випливає зі статті 196 ЦПК України, яка прямо встановлює: *«Для виконання завдання підготовчого провадження в кожній судовій справі, яка розглядається за правилами загального позовного провадження, проводиться підготовче засідання»*. Отже, підготовче провадження є обов'язковою стадією саме загального, а не спрощеного позовного провадження.

Завдання підготовчого провадження

Стаття 189 ЦПК України визначає завдання підготовчого провадження. Кодекс встановлює, що завданнями цієї стадії є:

«1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу;

2) з'ясування заперечень проти позовних вимог;

3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів;

4) вирішення відводів;

5) визначення порядку розгляду справи;

6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті».

Це одна з найбільш змістовних норм для розуміння всієї ролі підготовчого провадження, оскільки вона показує, що на цій стадії суд не просто призначає справу до розгляду, а фактично формує процесуальну модель майбутнього розгляду по суті.

Строк підготовчого провадження

Стаття 189 ЦПК України встановлює і строк підготовчого провадження: *«Підготовче провадження має бути проведене протягом **шістдесяти***

днів *з дня відкриття провадження у справі»*. Водночас у виняткових випадках для належної підготовки справи цей строк може бути продовжений ***не більше ніж на тридцять днів*** – за клопотанням однієї зі сторін або з ініціативи суду. Таким чином, закон поєднує вимогу процесуальної оперативності з можливістю гнучкого реагування на складність конкретної справи.

Мета і строк проведення підготовчого засідання

Стаття 196 ЦПК України спеціально регулює підготовче засідання як основну процесуальну форму реалізації підготовчого провадження. Кодекс прямо передбачає, що підготовче засідання має бути розпочате **не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі**. Це означає, що суд не може невизначено довго відкладати початок активної підготовки справи. Дата і час підготовчого засідання призначаються суддею з урахуванням обставин справи та необхідності вчинення процесуальних дій.

Надіслання процесуальних документів і письмовий обмін позиціями сторін

Підготовче провадження тісно пов'язане з письмовим обміном процесуальними документами між сторонами. Із системи статей 190–199 ЦПК України випливає, що після відкриття провадження відповідач подає **відзив**, треті особи – письмові пояснення, позивач має право подати **відповідь на відзив**, а відповідач – **заперечення**. Стаття 199 ЦПК України прямо встановлює: *«У строк, встановлений судом, позивач має право подати відповідь на відзив, а відповідач - заперечення»*. Кодекс також передбачає, що інші учасники справи мають право надати письмові пояснення щодо відповіді на відзив та заперечення **до закінчення підготовчого провадження**, якщо суд не встановив інший строк. Це свідчить, що підготовче провадження є не лише судовою, а й письмово-процесуальною стадією змагальності.

Підготовче засідання: загальна характеристика

Стаття 197 ЦПК України встановлює: *«Підготовче засідання проводиться судом з повідомленням учасників справи»*. Отже, на відміну від окремих письмових процесуальних форм, підготовче засідання передбачає процесуальну комунікацію суду з учасниками справи. У цьому засіданні суд здійснює низку конкретних дій, спрямованих на виконання завдань підготовчого провадження. Саме тут процес переходить від стадії подання позову до стадії активного процесуального формування спору.

Процесуальні дії суду у підготовчому засіданні

Частина друга статті 197 ЦПК України визначає комплекс дій, які суд вчиняє у підготовчому засіданні. За змістом цієї норми суд, зокрема, з'ясовує, чи повідомили сторони про всі обставини справи, чи подані всі наявні докази, вирішує питання про витребування додаткових доказів, виклик свідків, призначення експертизи, залучення перекладача, спеціаліста, вирішує заяви і клопотання учасників, уточнює позовні вимоги та заперечення, а також визначає порядок дослідження доказів під час розгляду справи по суті. Хоча

стаття 197 є великою за обсягом, її практичне значення полягає в тому, що вона перетворює підготовче засідання на центр процесуального планування справи.

Процесуальні можливості сторін на стадії підготовчого провадження

Підготовче провадження є ключовою стадією для реалізації сторонами своїх розпорядчих і доказових прав. Саме до закінчення підготовчого провадження позивач може змінити предмет або підставу позову у межах правил ЦПК, відповідач може подати зустрічний позов, а треті особи – заявити самостійні вимоги щодо предмета спору. Зі змісту глави 3 ЦПК України прямо випливає, що:

- стаття 193 регулює **зустрічний позов**,
- стаття 194 – його форму і зміст,
- стаття 195 – **позов третьої особи із самостійними вимогами**.

Це означає, що підготовче провадження виконує також функцію концентрації спору: саме на цій стадії процесуальний матеріал справи має бути максимально зібраний і сформований.

Докази і підготовче провадження

Одним із основних завдань підготовчого провадження, прямо названих у статті 189 ЦПК України, є *«визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів»*. Саме тому підготовча стадія є центральною для доказування. Тут суд вирішує, які обставини визнаються спірними, які докази вже подані, які слід витребувати, чи є підстави для призначення експертизи, виклику свідків або забезпечення доказів. Практично це означає, що неякісне проведення підготовчого провадження майже неминуче тягне проблеми на стадії розгляду справи по суті: повторні клопотання, затягування слухань, повернення до вже з'ясованих питань.

Порядок проведення підготовчого засідання

Стаття 198 ЦПК України встановлює: *«Підготовче засідання проводиться за правилами, встановленими главою 6 цього розділу, з урахуванням особливостей підготовчого засідання, встановлених цим Кодексом»*. Це означає, що до підготовчого засідання застосовуються загальні процесуальні правила судового засідання, але з поправкою на спеціальне призначення цієї стадії. Тобто це не ще один «розгляд по суті», а спеціальне засідання підготовчого характеру, у якому основна увага зосереджена на організації майбутнього розгляду.

Відкладення підготовчого засідання

Частина друга статті 198 ЦПК України передбачає, що суд відкладає підготовче засідання в межах строку підготовчого провадження у випадках, визначених законом, зокрема коли мають місце обставини, передбачені частиною другою статті 223 ЦПК України, або коли питання, визначені частиною другою статті 197 ЦПК України, не можуть бути розглянуті в

даному підготовчому засіданні. Кодекс також передбачає, що у разі відкладення засідання або оголошення перерви підготовче засідання продовжується зі стадії, на якій його було відкладено. Це правило має важливе значення для процесуальної послідовності та уникнення дублювання вже виконаних дій.

Судові рішення у підготовчому засіданні

Стаття 200 ЦПК України спеціально визначає, які судові рішення можуть бути постановлені за результатами підготовчого провадження. Частина перша цієї статті передбачає: *«У підготовчому засіданні суд постановляє ухвалу (ухвали) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті»*. Частина друга тієї ж статті встановлює, що за результатами підготовчого засідання суд постановляє ухвалу про:

1. залишення позовної заяви без розгляду;
2. закриття провадження у справі;
3. закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті.

Крім того, частина третя статті 200 ЦПК України прямо передбачає: *«За результатами підготовчого провадження суд ухвалює рішення у випадку визнання позову відповідачем»*. Отже, підготовче провадження у певних випадках може завершитися не лише передачею справи до розгляду по суті, а й остаточним процесуальним вирішенням справи.

Зв'язок підготовчого провадження з врегулюванням спору

Із структури ЦПК України видно, що після глави 3 «Підготовче провадження» одразу йде глава 4 «Врегулювання спору за участю судді». Це показує, що законодавець пов'язує підготовчу стадію не лише з формуванням матеріалу справи, а й із можливістю мирного врегулювання спору до початку повноцінного розгляду по суті. Таким чином, підготовче провадження має не лише організаційну, а й потенційно примирювальну функцію.

Практичні проблеми підготовчого провадження

У практиці застосування норм про підготовче провадження найбільш типовими є такі проблеми: формальне проведення підготовчого засідання без реального уточнення предмета спору; несвоєчасне подання сторонами доказів і заяв; зловживання правом на клопотання з метою затягування справи; неефективне використання строків підготовчого провадження; відкладення підготовчих засідань без належної процесуальної необхідності. Усе це суперечить логіці статті 189 ЦПК України, яка вимагає забезпечення *«правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті»*.

Значення підготовчого провадження

Підготовче провадження має принципове значення для всього позовного процесу, оскільки саме на цій стадії:

- конкретизується предмет і межі спору;
- формується доказова база;
- вирішуються питання складу учасників;
- визначається порядок розгляду справи;
- усуваються процесуальні перешкоди до розгляду по суті;
- забезпечується концентрація процесуального матеріалу.

Якісно проведене підготовче провадження істотно зменшує ризик затягування справи на наступній стадії та прямо впливає на ефективність судового захисту.

Узагальнення

Отже, підготовче провадження у цивільному процесі є обов'язковою стадією загального позовного провадження, врегульованою насамперед статтями 189, 196–200 ЦПК України. Його завданням є остаточне визначення предмета спору, складу учасників, обставин, що підлягають встановленню, та зібрання доказів, а також визначення порядку подальшого розгляду справи. Підготовче засідання проводиться з повідомленням учасників справи, має бути розпочате не пізніше ніж через тридцять днів з дня відкриття провадження, а все підготовче провадження – проведене, як правило, протягом шістдесяти днів. Саме на цій стадії закладаються процесуальні передумови законного, повного і своєчасного розгляду справи по суті.

Судовий розгляд справи по суті

Судовий розгляд справи по суті є центральною стадією позовного провадження, на якій суд безпосередньо досліджує матеріали справи, заслуховує учасників процесу, перевіряє докази та вирішує спір. Якщо підготовче провадження створює процесуальні умови для розгляду справи, то саме стадія розгляду по суті завершується встановленням фактичних обставин, юридичною оцінкою спірних правовідносин і ухваленням судового рішення. ЦПК України регулює цю стадію насамперед у главі 6 розділу III, а також у главах про судові рішення.

Завдання і строки розгляду справи по суті

ЦПК України прямо визначає функціональне призначення цієї стадії. Перед статтею 210 зазначено: *«Завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат»*. Ця формула є принциповою: розгляд по суті не повинен перетворюватися на повторення підготовчої стадії, а має спиратися на вже сформований процесуальний матеріал.

Стаття 210 ЦПК України встановлює чіткі строки цієї стадії. Кодекс передбачає: *«Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження - не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку»*; далі зазначено: *«Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті»*. Крім того, закон обмежує підстави зупинення провадження саме на цій стадії. Це демонструє прагнення законодавця до концентрації процесу і недопущення невиправданого затягування слухання.

Форма розгляду: судове засідання

Стаття 211 ЦПК України встановлює загальне правило: *«Розгляд справи відбувається в судовому засіданні»*. Це означає, що слухання справи по суті відбувається не письмово, а у **формі судового засідання**, якщо інше не випливає з особливостей провадження. Тією ж статтею передбачено: *«Про місце, дату і час судового засідання суд повідомляє учасників справи»*. Таким чином, належне повідомлення сторін є обов'язковою передумовою законності розгляду справи.

Водночас Кодекс допускає і розгляд справи за відсутності учасника за його волевиявленням. Стаття 211 ЦПК України передбачає: *«Учасник справи має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Якщо таке клопотання заявили всі учасники справи, судовий розгляд справи здійснюється на підставі наявних у суду матеріалів»*. Отже, право на участь у засіданні не є тотожним обов'язку бути присутнім у кожній справі, якщо учасник свідомо відмовляється від особистої участі.

Кодекс також окремо закріплює, що *«Під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін»*. Це важливо, оскільки навіть після завершення підготовчого провадження закон не виключає досягнення мирового врегулювання.

Участь у засіданні в режимі відеоконференції

Стаття 212 ЦПК України передбачає процесуальну можливість дистанційної участі. Кодекс встановлює: *«Учасник справи, його представник має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості…»*. При цьому заява про таку участь подається не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Ця норма має велике практичне значення для забезпечення доступу до правосуддя, особливо в умовах територіальної віддаленості або інших перешкод особистій участі.

Наслідки неявки учасників справи

Практично важливим блоком стадії розгляду по суті є питання неявки сторін та інших учасників. ЦПК України детально регулює ці наслідки у статті 223. Із наведеного в офіційному тексті Кодексу випливає, що якщо учасник справи або його представник належним чином повідомлені, суд може розглянути справу за їх відсутності в низці випадків, зокрема у разі неявки

без поважних причин, повторної неявки, або якщо з'явився представник замість учасника чи навпаки. Кодекс прямо встановлює: *«У разі повторної неявки в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів (постановляє заочне рішення)»*; а також: *«У разі повторної неявки позивача в судове засідання без поважних причин… суд залишає позовну заяву без розгляду…»*. Це положення має фундаментальне практичне значення, оскільки пов'язує пасивність сторін із прямими процесуальними наслідками.

Початок розгляду: вступне слово учасників справи

Після відкриття слухання суд переходить до безпосереднього з'ясування позицій сторін. Стаття 227 ЦПК України встановлює: *«Суд заслуховує вступне слово позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших учасників справи»*. Вступне слово дає можливість кожному учаснику стисло викласти свою позицію, окреслити предмет спору та логіку доведення своїх вимог або заперечень.

З'ясування обставин справи та дослідження доказів

Центральним етапом розгляду по суті є з'ясування фактичних обставин і дослідження доказів. Стаття 228 ЦПК України встановлює: *«Суд, заслухавши вступне слово учасників справи, з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує в порядку, визначеному в підготовчому засіданні у справі, докази, якими вони обґрунтовуються»*. Водночас закон допускає гнучкість: *«З урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів…»*. Отже, хоча загальний порядок доказування визначається на підготовчій стадії, суд не позбавлений можливості адаптувати його до реальної динаміки слухання.

Принцип безпосередності дослідження доказів

Стаття 229 ЦПК України закріплює один із фундаментальних принципів цивільного процесу – безпосередність дослідження доказів. Кодекс встановлює: *«Суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази»*. Далі ця ж стаття прямо забороняє покладати в основу рішення недосліджені матеріали: *«Докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення»*. Це правило має виняткове значення для законності рішення: суд не вправі посилатися на те, що не було предметом відкритого процесуального дослідження.

Порядок допиту свідків та інших учасників

Хоча питання допиту деталізується в кількох статтях ЦПК України, із доступних у відкритому фрагменті положень випливає важлива норма щодо порядку допиту свідка: *«Допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі, після чого першою ставить питання особа, за заявою якої викликано свідка, а потім інші учасники справи…»*. Також закон передбачає, що головуючий та інші судді можуть ставити свідкові питання в будь-який час допиту. Це відображає поєднання змагальності сторін із активною процесуальною роллю суду.

Щодо пояснень самих учасників справи, із статті 227 та відкритих фрагментів порядку допиту випливає, що учасники можуть ставити питання один одному, а головуючий має право зняти питання, що не стосуються предмета спору, і вимагати конкретних відповідей. Це має значення для підтримання процесуальної дисципліни та фокусування розгляду виключно на релевантних обставинах.

Неявка свідка, експерта, спеціаліста, перекладача

Стаття 224 ЦПК України регламентує ситуацію неявки інших учасників процесу доказування. Кодекс передбачає: *«У разі неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача суд заслуховує думку учасників справи про можливість розгляду справи за відсутності … та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи. Одночасно суд вирішує питання про відповідальність особи, яка не з'явилася»*. Таким чином, закон вимагає від суду оцінити, чи можна продовжити слухання без такого учасника, чи його участь є настільки важливою, що розгляд слід відкласти.

Відкладення розгляду справи і перерва

Інститут відкладення розгляду тісно пов'язаний із стадією судового розгляду по суті. Із наведеного офіційного тексту Кодексу випливає, що про відкладення розгляду виноситься ухвала, учасники повідомляються про нову дату і час слухання, а якщо розгляд було відкладено, суд продовжує провадження зі стадії, на якій його було відкладено; при цьому у випадку відкладення під час розгляду по суті суд може почати розгляд спочатку. Також закон встановлює, що у разі відкладення суд повинен допитати свідків, які з'явилися, за винятком виняткових випадків. Ці норми спрямовані на мінімізацію процесуальних втрат і запобігання затягуванню.

Судові дебати

Після завершення дослідження доказів суд переходить до судових дебатів. Хоча у відкритих фрагментах тексту ЦПК у цьому сеансі повний текст відповідної статті не витягнуто, системно за структурою глави 6 дебати є завершальною формою процесуальної активності сторін перед виходом суду до ухвалення рішення. На цій стадії сторони підсумовують досліджені докази, надають їм юридичну оцінку, обґрунтовують належність чи необґрунтованість позовних вимог та заперечень. Це логічне завершення

змагальної частини процесу перед переходом до постановлення судового рішення.

Ухвалення і проголошення рішення

Завершенням розгляду справи по суті є ухвалення судового рішення. Стаття 259 ЦПК України встановлює: *«Суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду, крім випадків, передбачених цим Кодексом»*. У першій інстанції основною формою завершення позовного провадження є саме рішення суду.

Вимоги до такого рішення визначені статтею 263 ЦПК України. Кодекс встановлює: *«Судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим»*. Далі закон уточнює: *«Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права»*; *«Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин… підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні»*. Отже, закон прямо пов'язує якість рішення з належністю всього попереднього судового розгляду по суті.

Стаття 264 ЦПК України додатково визначає коло питань, які суд вирішує під час ухвалення рішення: чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення; якими доказами вони підтверджуються; які правовідносини сторін випливають із встановлених обставин; яка правова норма підлягає застосуванню. Це показує, що рішення є логічним підсумком усієї доказової діяльності на стадії розгляду по суті.

Практичні проблеми стадії розгляду справи по суті

У практиці цивільного процесу ця стадія супроводжується низкою типових проблем. Найпоширенішими є затягування розгляду через неявку сторін, несвоєчасне подання клопотань про нові докази, формальне проведення допиту свідків, зловживання процесуальними правами, невмотивоване відкладення слухань, а також порушення принципу безпосередності, коли суд фактично покладає в основу рішення матеріали, які не були належно досліджені у засіданні. Саме тому значення статей 223, 228, 229, 259 і 263 ЦПК України є не лише теоретичним, а й суто практичним: вони визначають стандарт належного розгляду справи по суті.

Значення стадії розгляду справи по суті

Стадія розгляду справи по суті має вирішальне значення для всього позовного провадження, оскільки саме тут:

- перевіряються і оцінюються доводи сторін;
- досліджуються всі докази;
- формується внутрішнє переконання суду;
- забезпечується реалізація принципів змагальності, безпосередності, усності та гласності;
- створюється підґрунтя для законного й обґрунтованого рішення.

Фактично саме ця стадія є «ядром» цивільного процесу, тоді як інші стадії лише готують або завершують її.

Узагальнення

Отже, судовий розгляд справи по суті є центральною стадією позовного провадження, на якій відбувається безпосереднє дослідження доказів, заслуховування сторін і вирішення спору. ЦПК України визначає завдання цієї стадії, строки її проведення, форму судового засідання, правила участі сторін, наслідки неявки, порядок з'ясування обставин, дослідження доказів і ухвалення рішення. Законність і обґрунтованість рішення суду прямо залежать від того, наскільки повно і належно проведений розгляд справи по суті.

Судові рішення у позовному провадженні: поняття, види, вимоги та порядок ухвалення

Судове рішення є завершальним актом здійснення правосуддя у справі та основною процесуальною формою реалізації судової влади. Саме через судове рішення відбувається остаточне вирішення цивільно-правового спору, відновлення порушеного права, визначення прав та обов'язків сторін, а також розподіл судових витрат. Інститут судових рішень у цивільному процесі детально регламентований главою 9 розділу III ЦПК України.

Поняття судового рішення

ЦПК України визначає судове рішення як акт правосуддя, що ухвалюється судом іменем України.

Стаття 258 ЦПК України встановлює:

«Судові рішення викладаються у формі ухвал, рішень, постанов і судових наказів.»

Отже, поняття «судове рішення» є родовим і охоплює всі процесуальні акти суду, якими вирішуються процесуальні або матеріально-правові питання у справі.

Форми судових рішень у цивільному процесі

Залежно від процесуального призначення ЦПК України виділяє декілька форм судових рішень.

Рішення суду

Рішення є основною формою завершення позовного провадження в суді першої інстанції. Саме рішенням суд вирішує спір по суті.

Стаття 258 ЦПК України передбачає, що рішення ухвалюється судом першої інстанції за результатами розгляду справи.

Ухвала суду

Ухвали виносяться з процесуальних питань, що виникають під час розгляду справи: відкриття провадження, відкладення засідання, витребування доказів, призначення експертизи, залишення позову без розгляду тощо. Вони можуть бути як проміжними, так і такими, що завершують провадження без вирішення спору по суті.

Постанова суду

Постанови ухвалюються судами апеляційної та касаційної інстанцій за результатами перегляду судових рішень.

Судовий наказ

Судовий наказ є особливою формою рішення у наказному провадженні, коли спір про право відсутній.

Загальні засади ухвалення судового рішення

Стаття 259 ЦПК України встановлює фундаментальне правило:

«Суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду, крім випадків, передбачених цим Кодексом.»

Це положення відображає принцип безпосередності та оперативності правосуддя: суд не може безпідставно відкладати ухвалення рішення після завершення слухання справи.

Вимоги до судового рішення: законність і обґрунтованість

Однією з ключових норм цивільного процесу є стаття 263 ЦПК України.

«Судове рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим.»

Далі закон конкретизує ці вимоги:

«Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права.»

«Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин… підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні.»

Таким чином, законність означає правильне застосування права, а обґрунтованість – правильне встановлення фактичних обставин і належну оцінку доказів.

Питання, які суд вирішує під час ухвалення рішення

Стаття 264 ЦПК України визначає коло питань, що обов'язково мають бути вирішені судом.

«Під час ухвалення рішення суд вирішує такі питання:

1. *чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення;*

2. *чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи;*
3. *які правовідносини сторін випливають із встановлених обставин;*
4. *яка правова норма підлягає застосуванню;*
5. *чи слід позов задовольнити або відмовити в позові;*
6. *як розподілити між сторонами судові витрати.»*

Ця норма демонструє логічну структуру будь-якого судового рішення: від встановлення фактів – до правової кваліфікації – до висновку щодо вимог.

Структура рішення суду

Стаття 265 ЦПК України визначає структуру рішення суду.

«Рішення суду складається з:

1. *вступної частини;*
2. *описової частини;*
3. *мотивувальної частини;*
4. *резолютивної частини.»*

Кожна частина має самостійне процесуальне значення.

- Вступна частина містить відомості про суд, склад суду, сторони, предмет спору.
- Описова частина викладає зміст позовних вимог і заперечень.
- Мотивувальна частина містить встановлені обставини та правове обґрунтування.
- Резолютивна частина формулює остаточне рішення суду.

Саме резолютивна частина підлягає виконанню.

Проголошення рішення суду

Стаття 268 ЦПК України встановлює:

«Рішення суду проголошується негайно після його ухвалення.»

Водночас закон допускає проголошення лише вступної та резолютивної частин із відкладенням складання повного тексту рішення, але не більше встановленого строку. Це дозволяє забезпечити оперативність оголошення результату справи без шкоди для якості мотивувальної частини.

Додаткове рішення суду

У випадку, коли суд не вирішив усіх заявлених вимог або питання про судові витрати, ЦПК України передбачає можливість ухвалення додаткового рішення.

Стаття 270 ЦПК України встановлює:

«Суд може ухвалити додаткове рішення, якщо:

1. *суд не вирішив питання щодо однієї із позовних вимог;*
2. *суд не вирішив питання про судові витрати;*
3. *суд не вирішив питання щодо розподілу речових доказів.»*

Цей інститут спрямований на усунення неповноти рішення без необхідності його оскарження.

Роз'яснення рішення суду

Іноді рішення може бути незрозумілим для сторін або органів виконання.

Стаття 271 ЦПК України передбачає:

«Суд роз'яснює своє рішення, не змінюючи його змісту.»

Роз'яснення не може змінювати суті рішення, а лише уточнює спосіб його виконання або зміст резолютивної частини.

Виправлення описок і арифметичних помилок

Стаття 269 ЦПК України встановлює:

«Суд може за власною ініціативою або за заявою учасників справи виправити описки чи арифметичні помилки у рішенні.»

Це важливо для усунення технічних недоліків без перегляду рішення по суті.

Набрання рішенням законної сили

Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку апеляційного оскарження, якщо апеляцію не подано, або після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції.

Набрання законної сили означає:

- обов'язковість рішення;
- можливість його примусового виконання;
- виникнення преюдиційності встановлених обставин.

Значення судового рішення

Судове рішення має багатогранне значення:

- матеріально-правове – визначає права і обов'язки сторін;
- процесуальне – завершує провадження у справі;
- виконавче – є підставою для примусового виконання;
- превентивне – сприяє запобіганню подібним порушенням у майбутньому;
- гарантійне – забезпечує відновлення порушених прав.

Практичні проблеми ухвалення судових рішень

У практиці цивільного судочинства найбільш типовими є:

- недостатня мотивованість рішень;
- суперечності між мотивувальною і резолютивною частинами;
- неповне вирішення позовних вимог;
- порушення правил оцінки доказів;
- затримка складання повного тексту рішення;
- технічні помилки, що ускладнюють виконання.

Саме тому закон детально регламентує як зміст, так і процедуру ухвалення рішення.

Узагальнення

Отже, судове рішення у позовному провадженні є завершальним актом правосуддя, яким суд вирішує спір по суті або окремі процесуальні питання. ЦПК України встановлює різні форми судових рішень, чіткі вимоги до їх законності та обґрунтованості, визначає структуру рішення, порядок його проголошення, можливість ухвалення додаткового рішення, роз'яснення та виправлення технічних помилок. Законність і ефективність судового захисту безпосередньо залежать від правильності ухвалення судового рішення та повноти його мотивування.

Типові процесуальні помилки та практичні проблеми розгляду цивільних справ у позовному провадженні

Типові помилки сторін при зверненні до суду

1. ***Неправильне визначення способу захисту права***

Суд не може виходити за межі позовних вимог.

Стаття 13 ЦПК України:

«Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи… в межах заявлених нею вимог.»

Неправильно обраний спосіб захисту часто призводить до відмови у позові.

2. ***Невірне визначення відповідача***

Стаття 49 ЦПК України передбачає можливість заміни неналежного відповідача, однак це ускладнює розгляд справи та затягує процес.

3. Недотримання вимог до позовної заяви

Стаття 175 ЦПК України встановлює обов'язкові реквізити позову.

Типові порушення:

- відсутність доказів;
- нечіткі позовні вимоги;
- неправильний розрахунок ціни позову;
- відсутність підтвердження сплати судового збору.

Наслідком є залишення позову без руху або повернення.

4. Недостатнє обґрунтування позову доказами

Стаття 81 ЦПК України:

«Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається…»

Подання неповного пакета доказів є однією з найпоширеніших причин програшу справ.

Типові помилки відповідача

- ігнорування судових викликів;
- неподання відзиву;
- неподання доказів у встановлений строк;
- пасивна позиція у процесі.

Стаття 178 ЦПК України передбачає обов'язок подання відзиву на позов.

Процесуальні зловживання

Закон забороняє зловживання процесуальними правами.

Стаття 44 ЦПК України:

«Учасники судового процесу повинні добросовісно користуватися процесуальними правами.»

Поширені форми зловживань:

- безпідставні клопотання про відкладення;
- подання завідомо необґрунтованих заяв;
- навмисне затягування процесу;
- повторні ідентичні клопотання.

Суд може застосовувати заходи процесуального примусу.

Проблеми доказування

У практиці цивільного судочинства часто виникають труднощі:

- отримання доказів, які знаходяться у відповідача;
- необхідність експертизи;
- доказування негативних фактів;
- оцінка електронних доказів;
- суперечливі показання свідків.

Суд може сприяти витребуванню доказів.

Стаття 84 ЦПК України:

«Суд за клопотанням учасника справи витребовує доказ, якщо учасник не може самостійно його отримати.»

Проблеми строків розгляду справ

Причинами затягування процесу є:

- складність справи;
- велика кількість учасників;
- проведення експертиз;
- неявка сторін;
- процесуальні зловживання;
- перевантаженість судів.

Водночас суд зобов'язаний розглядати справу у розумний строк.

Значення належної процесуальної поведінки сторін

Ефективний захист прав у цивільному процесі залежить не лише від суду, а й від активності сторін.

Належна поведінка включає:

- чітке формулювання позовних вимог;
- своєчасне подання доказів;
- участь у судових засіданнях;
- добросовісне користування правами;
- повагу до суду.

Узагальнення

Практичні проблеми позовного провадження пов'язані передусім із неправильним використанням процесуальних механізмів сторонами,

складністю доказування та зловживанням процесуальними правами. Ефективність цивільного судочинства значною мірою залежить від процесуальної дисципліни учасників справи та професійності їх представників. Усунення типових помилок сприяє більш швидкому, справедливому та результативному розгляду цивільних справ.

Процесуальні строки у позовному провадженні

Процесуальні строки у цивільному процесі є часовими межами, впродовж яких учасники справи та суд мають або можуть вчиняти процесуальні дії. Їх загальне визначення закріплено у статті 120 ЦПК України: *«Строки, в межах яких вчиняються процесуальні дії, встановлюються законом, а якщо такі строки законом не визначені, - встановлюються судом»*. Отже, закон розрізняє **законні строки** і **строки, встановлені судом**.

Розумність процесуальних строків

Стаття 121 ЦПК України встановлює, що *«Суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій»*, а також визначає критерій розумності: *«Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства»*. Це означає, що строк не може бути ані штучно скороченим, ані безпідставно надмірним; він має забезпечувати реальну можливість здійснення процесуального права і водночас не створювати умов для затягування процесу.

Способи обчислення процесуальних строків

Стаття 122 ЦПК України передбачає: *«Строки, встановлені законом або судом, обчислюються роками, місяцями і днями, а також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати»*. Отже, строк може бути визначений не лише календарно, а й через настання певного юридичного факту, наприклад вручення ухвали, одержання копії рішення або завершення іншої процесуальної дії.

Початок перебігу строку

За статтею 123 ЦПК України *«Перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок»*. Це правило має практичне значення, оскільки день настання події до строку не включається. Наприклад, якщо сторона отримала ухвалу сьогодні, строк для вчинення відповідної дії починається з наступного дня.

Закінчення процесуальних строків

Стаття 124 ЦПК України детально регламентує закінчення строків. Вона передбачає, що строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідні місяць і число останнього року; строк, обчислюваний місяцями, – у відповідне число останнього місяця; якщо такого числа немає – в останній

день цього місяця. Крім того, *«якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день»*. Особливо важливою є також частина шоста цієї статті: *«Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здані на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку»*. Це правило має велике значення для подання процесуальних документів дистанційно.

Зупинення перебігу процесуальних строків

Стаття 125 ЦПК України встановлює прямий зв'язок між зупиненням провадження і строками: *«Зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків»*, а *«з дня відновлення провадження перебіг процесуальних строків продовжується»*. Отже, у разі зупинення провадження строк не спливає, а «заморожується» на час існування обставин, що зумовили зупинення справи.

Наслідки пропуску строків

Стаття 126 ЦПК України встановлює загальний наслідок пропуску строку: *«Право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом»*. Далі Кодекс передбачає: *«Документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, крім випадків, передбачених цим Кодексом»*. Таким чином, пропуск строку тягне не просто порушення дисципліни, а втрату можливості реалізувати відповідне процесуальне право, якщо цей строк не буде поновлено або продовжено.

Поновлення і продовження строків

Стаття 127 ЦПК України чітко розмежовує **поновлення** і **продовження** строків. Суд *«за заявою учасника справи поновлює пропущений процесуальний строк, встановлений законом, якщо визнає причини його пропуску поважними»*. Натомість *«встановлений судом процесуальний строк може бути продовжений судом за заявою учасника справи, поданою до закінчення цього строку, чи з ініціативи суду»*. Отже, поновлюється вже пропущений законний строк, а продовжується ще не спливлий строк, встановлений судом. Закон також вимагає, щоб *«одночасно із поданням заяви про поновлення процесуального строку має бути вчинена процесуальна дія»*, щодо якої строк пропущено. Суд вирішує це питання ухвалою; ухвала про відмову в поновленні або продовженні строку може бути оскаржена.

Значення процесуальних строків у позовному провадженні

Процесуальні строки виконують у позовному провадженні одночасно гарантійну й дисциплінуючу функції. Вони забезпечують оперативність розгляду справи, передбачуваність процесу, рівність сторін у реалізації процесуальних прав і запобігають затягуванню розгляду. Порушення правил щодо строків безпосередньо впливає на доступ до доказування, можливість

подання заяв та загальну ефективність судового захисту. Це випливає із системного змісту статей 120–127 ЦПК України.

Узагальнення

Отже, процесуальні строки у позовному провадженні є обов'язковими часовими межами для вчинення процесуальних дій, які можуть встановлюватися законом або судом. Їх правовий режим детально регламентований статтями 120–127 ЦПК України: Кодекс визначає способи обчислення строків, момент їх початку і закінчення, наслідки пропуску, а також порядок поновлення і продовження. Правильне застосування цих норм має вирішальне значення для своєчасного, ефективного і справедливого розгляду цивільної справи.

Забезпечення позову

Інститут забезпечення позову спрямований на те, щоб майбутнє судове рішення не стало формальним і щоб позивач не втратив реальної можливості отримати ефективний захист. Основне правило містить стаття 149 ЦПК України: *«Суд за заявою учасника справи має право вжити передбачених статтею 150 цього Кодексу заходів забезпечення позову»*. Далі Кодекс встановлює: *«Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача…»*. Отже, закон прямо пов'язує забезпечення позову з ризиком утруднення виконання рішення або ризиком втрати ефективного захисту.

Види забезпечення позову

Стаття 150 ЦПК України містить детальний перелік заходів забезпечення позову. Зокрема, позов забезпечується:

«1) накладенням арешту на майно та (або) грошові кошти…;

2) забороною вчиняти певні дії;

3) встановленням обов'язку вчинити певні дії, у разі якщо спір виник із сімейних правовідносин;

4) забороною іншим особам вчиняти дії щодо предмета спору…;

5) зупиненням продажу арештованого майна…;

6) зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку; …

9) арештом морського судна…;

10) іншими заходами у випадках, передбачених законами…».

Суд *«може застосувати кілька видів забезпечення позову»*, але вони *«мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами»*. Отже, співмірність є обов'язковим критерієм законності забезпечення.

Заборони та обмеження щодо забезпечення позову

Стаття 150 ЦПК України водночас встановлює низку випадків, коли забезпечення позову не допускається. Кодекс прямо забороняє, зокрема, арешт на заробітну плату, пенсію, стипендію, окремі соціальні виплати, кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, окремі активи банків, а також низку заходів, які могли б блокувати процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку. Окремо передбачено, що *«не може бути накладено арешт на предмети, що швидко псуються»*. Такі обмеження спрямовані на балансування інтересів позивача з публічними інтересами, соціальними гарантіями та стабільністю банківської системи.

Заява про забезпечення позову

ЦПК України прямо вказує, що забезпечення позову застосовується саме **за заявою**. Зі структури глави 10 випливає, що окремо врегульовані *зміст і форма заяви* (стаття 151) та *порядок її подання* (стаття 152). Сам факт виділення цих статей свідчить, що законодавець надає особливого значення обґрунтуванню такої заяви, оскільки йдеться про тимчасове обмеження прав відповідача або інших осіб.

Розгляд заяви про забезпечення позову

Із системи статей 152–153 ЦПК України випливає, що така заява розглядається судом у спеціальному процесуальному порядку, окремо від розгляду справи по суті, оскільки її призначення – невідкладне реагування на ризики для виконання рішення чи ефективного захисту. Подальший зміст статей 156–158 також підтверджує динамічний характер цього інституту: суд може замінювати, скасовувати й коригувати заходи забезпечення залежно від розвитку процесу.

Зустрічне забезпечення

Забезпечення позову може супроводжуватися **зустрічним забезпеченням**, яке покликане захистити відповідача від потенційних збитків у разі безпідставного застосування заходів забезпечення. Із фрагмента статей 154–155 ЦПК України випливає, що суд визначає розмір зустрічного забезпечення, а строк його надання *«не може перевищувати десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову або ухвали про зустрічне забезпечення»*. Якщо особа, за заявою якої вжито заходи забезпечення, не виконує вимоги суду щодо зустрічного забезпечення, суд скасовує відповідну ухвалу. Отже, зустрічне забезпечення є не факультативною формальністю, а інструментом процесуального балансу.

Заміна одного заходу забезпечення іншим

Стаття 156 ЦПК України встановлює: *«За клопотанням учасника справи суд може допустити заміну одного заходу забезпечення позову іншим»*. Таке

питання вирішується *«не пізніше наступного дня після надходження до суду відповідного клопотання»*. За результатами розгляду постановляється ухвала, а у разі заміни заходу суд може відповідно змінити і заходи зустрічного забезпечення. Це особливо важливо у випадках, коли первісно обраний захід виявився надмірним або втратив ефективність.

Виконання ухвали про забезпечення позову

Стаття 157 ЦПК України прямо визначає: *«Ухвала суду про забезпечення позову є виконавчим документом… Така ухвала підлягає негайному виконанню з дня її постановлення незалежно від її оскарження і відкриття виконавчого провадження»*. Це надзвичайно важливе правило: оскарження ухвали не зупиняє її виконання. Закон також передбачає, що примірник ухвали направляється відповідним особам і органам для негайного виконання, а *«особи, винні в невиконанні ухвали про забезпечення позову, несуть відповідальність, встановлену законом»*. Отже, ефективність інституту забезпечення позову прямо забезпечується його виконавчою природою.

Скасування заходів забезпечення позову

Стаття 158 ЦПК України передбачає: *«Суд може скасувати заходи забезпечення позову з власної ініціативи або за вмотивованим клопотанням учасника справи»*. Клопотання про скасування розглядається *«не пізніше п'яти днів з дня надходження»*. Кодекс також визначає наслідки завершення справи: якщо позов задоволено, заходи забезпечення продовжують діяти *«протягом дев'яноста днів з дня набрання рішенням законної сили»* або до повного виконання рішення, якщо в цей строк відкрито виконавче провадження; у разі залишення позову без розгляду, закриття провадження або повної відмови в позові суд у відповідному рішенні зазначає про скасування заходів забезпечення. Це означає, що забезпечення позову є тимчасовим інструментом, тісно прив'язаним до подальшої долі спору.

Відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову

Із структури глави 10 ЦПК України видно, що стаття 159 спеціально присвячена відшкодуванню збитків, заподіяних забезпеченням позову. Сам факт виокремлення такої статті свідчить, що законодавець розглядає забезпечення позову як інструмент, який за неправильного застосування може завдати шкоди відповідачеві або іншим особам. Таким чином, інститут забезпечення позову поєднує захист інтересів позивача з механізмами відповідальності за процесуальне зловживання.

Значення забезпечення позову

Забезпечення позову має ключове значення для реального судового захисту, оскільки без нього відповідач міг би відчужити майно, вивести кошти, змінити фактичний стан спору або іншим чином зробити майбутнє рішення неефективним. Водночас надмірне або необґрунтоване забезпечення позову здатне створити серйозне втручання у права відповідача, тому ЦПК України вимагає співмірності, допускає зустрічне забезпечення, встановлює

механізми заміни та скасування заходів. Системно це випливає зі статей 149–159 ЦПК України.

Узагальнення

Отже, забезпечення позову у цивільному процесі є тимчасовим процесуальним механізмом охорони прав позивача, який застосовується до подання позову або на будь-якій стадії розгляду справи, якщо існує ризик утруднення виконання рішення чи втрати ефективного захисту. Його підстави визначені статтею 149 ЦПК України, види – статтею 150, а подальші питання подання, розгляду, зустрічного забезпечення, заміни, виконання, скасування та відшкодування збитків – статтями 151–159 ЦПК України. Правильне застосування цих норм є необхідною умовою реальності судового захисту та дотримання балансу інтересів сторін.

Судові витрати у позовному провадженні

Судові витрати є обов'язковим елементом позовного провадження, оскільки цивільний процес пов'язаний не лише з розглядом спору по суті, а й з витратами на здійснення правосуддя та участь сторін у процесі. Глава 8 ЦПК України комплексно регламентує їх склад, попередній розрахунок, авансування, відстрочення, витрати на правничу допомогу, інші витрати та порядок розподілу.

Види судових витрат

Стаття 133 ЦПК України встановлює: *«Судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи»*. Далі Кодекс уточнює, що до витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати:

«1) на професійну правничу допомогу;

2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;

3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;

4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду».

Отже, ЦПК розрізняє **судовий збір** і **інші процесуальні витрати**, пов'язані безпосередньо з доказуванням, участю в суді та здійсненням процесуальних дій.

Попередній розрахунок судових витрат

Стаття 134 ЦПК України запроваджує обов'язок сторін подавати орієнтовний розрахунок витрат. Закон прямо передбачає: *«Разом з першою заявою по суті спору кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести»*. Якщо сторона цього не зробить, *«суд може відмовити їй у відшкодуванні*

відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору». Водночас попередній розрахунок *«не обмежує сторону у доведенні іншої фактичної суми»* витрат. Це означає, що інститут попереднього розрахунку спрямований передусім на прогнозованість і процесуальну чесність, а не на фіксацію остаточної суми.

Забезпечення та попередня оплата судових витрат

Стаття 135 ЦПК України надає суду право вимагати попереднього внесення коштів. Зокрема, *«Суд може зобов'язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат…»*. Також суд може зобов'язати учасника, який заявив клопотання про виклик свідка, експертизу, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування чи огляд доказів, *«попередньо (авансом) оплатити витрати, пов'язані з відповідною процесуальною дією»*. Якщо такі кошти не внесені, суд *«вправі відхилити клопотання»* або скасувати раніше постановлену ухвалу про відповідну процесуальну дію. Окремо Кодекс передбачає забезпечення майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу у випадках завідомо безпідставного позову, зловживання правом на позов або за відсутності в позивача достатнього майна в Україні. За невнесення таких коштів *«суд за клопотанням відповідача має право залишити позов без розгляду»*.

Відстрочення, розстрочення, зменшення і звільнення від сплати

Стаття 136 ЦПК України встановлює, що *«Суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору… але не більше як до ухвалення судового рішення у справі»*. За тими самими підставами суд може *«зменшити розмір належних до сплати судових витрат… або звільнити від їх сплати»*. Важливо, що особа, яка просить про таку пільгу, *«зобов'язана одночасно надати докази, які підтверджують наявність обставин»*, що обґрунтовують відповідне клопотання. Отже, ці процесуальні пільги не надаються автоматично – вони вимагають належного доказування майнового стану або інших передбачених законом підстав.

1) Витрати на професійну правничу допомогу

Стаття 137 ЦПК України передбачає: *«Витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави»*. За результатами розгляду справи ці витрати підлягають розподілу разом з іншими судовими витратами. Кодекс встановлює, що розмір таких витрат визначається згідно з договором про надання правничої допомоги і підтверджується доказами щодо обсягу послуг та їх вартості. Для розподілу витрат учасник справи має подати *«детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат»*. Крім того, закон вимагає співмірності витрат із складністю справи, часом, обсягом послуг, ціною позову та значенням справи для сторони. Якщо інша сторона вважає ці витрати неспівмірними, вона може заявити клопотання про їх зменшення, і саме на неї покладається обов'язок доведення неспівмірності.

Витрати, пов'язані з явкою до суду

Стаття 138 ЦПК України передбачає, що витрати на переїзд до іншого населеного пункту і наймання житла сторін та їхніх представників спочатку несуть самі сторони. Однак стороні, на користь якої ухвалено рішення, та її представникові інша сторона сплачує компенсацію за втрачений заробіток або відрив від звичайних занять. Закон визначає і порядок обчислення такої компенсації: за втрачений заробіток – пропорційно від середньомісячного заробітку, а за відрив від звичайних занять – пропорційно від мінімальної заробітної плати.

2) Витрати, пов'язані із залученням свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів

Стаття 139 ЦПК України визначає, що свідку відшкодовуються витрати на переїзд і найм житла, а також виплачується компенсація за втрачений заробіток або відрив від звичайних занять. Експерт, спеціаліст чи перекладач *«отримують винагороду за виконану роботу, пов'язану зі справою, якщо це не входить до їхніх службових обов'язків»*. Суми, що підлягають виплаті таким особам, сплачуються особою, на яку суд поклав такий обов'язок, або за рахунок коштів, внесених для забезпечення судових витрат. Якщо ці витрати попередньо не сплачені, суд стягує їх зі сторони, визначеної за правилами розподілу судових витрат. Розмір таких витрат має бути співмірним зі складністю, обсягом і часом виконаних робіт; у разі неспівмірності суд може їх зменшити за клопотанням іншої сторони.

3) Витрати, пов'язані з витребуванням доказів, оглядом, забезпеченням доказів та іншими процесуальними діями

Стаття 140 ЦПК України передбачає, що особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право на компенсацію своїх витрат. Розмір таких витрат, а також витрат на проведення огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпечення доказів та інші дії, визначається судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів. Якщо ці суми не були попередньо сплачені, суд стягує їх зі сторони, визначеної відповідно до правил розподілу судових витрат. Це забезпечує реальну компенсацію всіх необхідних витрат, без яких неможливий повний розгляд справи.

Розподіл судових витрат між сторонами

Стаття 141 ЦПК України містить базові правила розподілу судових витрат. Судовий збір *«покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог»*. Інші судові витрати покладаються: у разі задоволення позову – на відповідача; у разі відмови в позові – на позивача; у разі часткового задоволення – на обидві сторони пропорційно. При цьому суд враховує, чи пов'язані витрати з розглядом справи, чи є їх розмір обґрунтованим і пропорційним, а також поведінку сторони, яка могла призвести до затягування процесу. Кодекс прямо дозволяє враховувати подання явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне завищення вимог або пасивність сторони щодо мирного врегулювання спору. Також закон регламентує строки і порядок подання доказів судових витрат: вони

мають бути подані до закінчення дебатів або протягом п’яти днів після ухвалення рішення за умови, що сторона до закінчення дебатів заявила про це.

Значення інституту судових витрат

Інститут судових витрат виконує одразу кілька функцій. По-перше, він забезпечує часткове фінансування процесуальних дій та компенсує витрати сторін. По-друге, він дисциплінує учасників процесу і стимулює їх до добросовісної поведінки. По-третє, через правила про розподіл витрат суд може реагувати на процесуальні зловживання. Це прямо випливає з системного змісту статей 133–141 ЦПК України.

Узагальнення

Отже, судові витрати у позовному провадженні охоплюють судовий збір і всі витрати, пов’язані з розглядом справи: на правничу допомогу, явку до суду, залучення експертів, свідків, перекладачів, витребування і забезпечення доказів та інші процесуальні дії. Їх склад і правовий режим визначені статтями 133–141 ЦПК України. Закон регламентує не лише перелік витрат, а й попередній розрахунок, забезпечення, відстрочення, критерії співмірності, правила доказування понесених сум і порядок їх розподілу між сторонами. Правильне застосування цих норм має велике значення як для доступу до правосуддя, так і для справедливого балансу інтересів сторін у цивільному процесі.